

Sociální výzkumy pracovních vztahů mívají častěji aplikované než teoretické zaměření, příznačné pro základní výzkum. Například sociologie volného času, rodiny, hodnotových orientací, veřejného mínění, politických postojů, kultury, umění aj. klade silnější důraz na základní výzkum než sociologie práce, průmyslu a podniku. Tento rozdíl je podmíněn konkrétně historickou situací. Výzkumy v oblasti práce, průmyslu a podniku jsou totiž zpravidla vyvolávány praktickými potřebami pracovních organizací, jsou jimi zadávány a směřují k určitým, často dílčím, i když prakticky závažným účelům. Závěrečné zprávy z těchto výzkumů také většinou nenastolují zásadní teoretické problémy a nepokoušejí se o závěry celospolečenského dosahu, protože je k tomu parciální empirický materiál ani neoprávnjuje. To má ovšem negativní vliv na rozvoj základního výzkumu v oblasti práce, průmyslu a podniku, protože vzniká mylný dojem, že celá tato oblast je dostatečně pokryta aplikovanými výzkumy.

Nechceme se zabývat problematikou základního výzkumu v oblasti práce, průmyslového podniku ap., protože nám to ani nepřísluší. Chceme jen zásadně upozornit, že za této situace *ve zvýšené míře vzrůstá potřeba sekundárních analýz výsledků sociálních analýz v průmyslu, zemědělství a ostatních odvětvích národního hospodářství, které mohou do určité míry plnit funkce základního výzkumu pracovních vztahů*. V sociologii práce a průmyslu jsou v současné době sekundární analýzy závažnější než v kterémkoli jiném sociologickém oboru. Navíc v této oblasti existuje nejrozsáhlejší empirická základna stovek, a dnes již možná tisíců nejrůznějších výzkumů, průzkumů a sondáží, vyvolaných potřebou sociálního plánování.

Znamená to, že sekundární analýza může překlenout monografickou omezenost většiny těchto zmíněných výzkumů. Na druhé straně může konfrontovat údaje ze specializovaných výzkumů užších skupin jak navzájem, tak i se systematizovanými údaji z výzkumů monografických.

Tato studie je založena na rozboru zkušeností s vyhodnocováním různých resortních sociologických výzkumů. Má tedy spíše zkušenostní než teoretický charakter; je založena především na induktivním přístupu, tj. neřeší dialektiku teorie a empirie, nereflektuje úlohu hypotézy v sekundární analýze a syntéze.

Pracovní vymezení sekundární analýzy

Sekundární analýzu v sociologii lze pracovně vymezit jako takovou techniku empiricky teoretického zpracování výsledků dříve provedených výzkumů, které buď syntetizuje, nebo komparuje výsledky většího počtu výzkumů, nebo s jinými cíli analyzuje vedlejší produkty jednotlivých výzkumů.

Sekundární analýzou tedy nejsou výtahy, kompilace a zhuštění toho, co bylo sociologickými výzkumy zjištěno, ale nová tvořivá práce nad výzkumnými podklady a materiály. Jinak by vlastně ani nešlo o analýzu, o novou teoretickou kvalitu.

Základní cíle sekundární analýzy v sociologii práce a průmyslu lze shrnout takto:

1. Porovnáním a syntézou výsledků většího počtu monografických výzkumů přijímat na základě rozboru mezostrukturních vztahů různých hospodářských organizací *závěry makrostrukturního dosahu*, protože mezi makro- a mezo- není taková hráz, která by podobné závěry vylučovala; to platí i pro vyvozování závěrů na základě mikrostrukturních vztahů malých společenských skupin, zjišťovaných zvláště sociometrickou procedurou.

2. Z výsledků monografických výzkumů usuzovat o *odvětvových i celospolečenských sociálních typech, standardech a normách* (zvláště tam, kde neexistují jiné podklady) a s jejich pomocí přesněji interpretovat a hlouběji pochopit výsledky monografických výzkumů v jednotlivých resortech, VHJ, podnicích a závodech.

3. Provádět určitá *teoretická zobecnění* jako výraz jednoty obecného a zvláštního, teorie a praxe, a tak přispívat k rozvoji sociologie práce průmyslu a podniku.

4. Maximálně *uspokojovat praktické potřeby* jak operativní povahy, tak při přípravě dlouhodobějších sociálních programů a plánů.

Sekundární analýzy začaly již tyto funkce plnit. Za období zhruba deseti let bylo zpracováno více než padesát sekundárních analýz, a to zvláště v oblasti mobility, příčin fluktuace, nehmotných pracovních podmínek, stabilizace, směn- nosti, pracovních postojů, sociální politiky, soužití pracovníků, účasti pracujících na řízení, sociálního systému řízení, tvořivosti v inovační aktivitě, sociálních aspektů inovací, prognóz a koncepcí, racionalizace, hodnotových orientací, satisfakčních postojů, sociálního řízení, práce žen ve službách aj. Rozsáhlý empirický materiál umožňuje sekundárně analyticky zpracovat desítky a desítky dalších témat, doplňovat dosavadní sekundární analýzy o nové monografické poznatky, provádět nakonec i terciární analýzu dosavadních sekundárních analýz ap. — tak jak to potřeby teorie a praxe budou vyžadovat. K některým tématům lze v současné době využít až 200 relevantních výzkumů. Například při analýze pracovních kolektivů bylo využito 164 monografických závěrečných zpráv výzkumů a při sekundární analýze využívání a zvyšování kvalifikace již 194.

K sekundárním analýzám je nutné využívat nejen úhrnné a závěrečné zprávy výzkumů, ale i zprávy a studie dílčí a etapové, právě tak jako interpretace empirických údajů. Zvláštní pozornost je věnována rozboru návrhů sociotechnických opatření a metodologickým aspektům výzkumů jako poučení pro projektování dalších relevantních výzkumů, mimo jiné také z hlediska jejich standardizace, a tedy i lepšího sekundárně analytického zpracování. Metodologické sekundární analýzy se stávají základem například vzorových projektů, jak tomu bylo třeba při zpracování vzorového projektu výzkumu sociálního klimatu z hlediska příčin fluktuace v našich socialistických hospodářských organizacích nebo při tvorbě projektu sociálního systému řízení (metodika SEPIMO).

Metodologická analýza pochopitelně předpokládá i zkoumání projektů, hypotéz, výzkumných technik, způsobů výběru vzorků, charakteru terénního šetření, plánů kvantifikace technik, způsobů interpretace získaných empirických dat, charakteru navrhovaných sociotechnických opatření, způsobů realizace opatření apod.

Tři stupně sekundární analýzy

Podle dokumentace, o níž se sekundární analýza opírá, můžeme rozlišovat její tři stupně:

První stupeň tvoří sekundární analýza opírající se *pouze o materiál obsažený*

v *závěrečných zprávách* a jiných sociotechnických či studijních dokumentech předložených jako výsledek původních výzkumů. Je to elementární stupeň, při němž se jen částečně může určovat cíl analytické práce; může přinést výsledky, je-li komparováno několik srovnatelných výzkumů. Nemá většinou smysl, je-li tímto způsobem zpracována zpráva z jediného výzkumu. Sekundární analýza tohoto stupně se fakticky stává svého druhu obsahovou analýzou výzkumných zpráv.

Druhý stupeň tvoří sekundární analýza opírající se navíc o *statistické tabulky, popřípadě i o jiné prvotní údaje, dokumenty* apod., které byly pořízeny bezprostředně při původním výzkumu, *nebyly však z nějakých důvodů uvedeny nebo jinak využity v závěrečných zprávách*. Zde je již možno lépe určovat cíl vlastní analytické práce. Proto by bylo třeba, aby výzkumní pracovníci archivovali veškerou dokumentaci k výzkumným úkolům, včetně například výstupů z počítače apod., kde se jinak ztrácejí obrovské hodnoty pro další sekundárně analytickou výzkumnou práci.

Třetí stupeň tvoří sekundární analýza opírající se o *statistické tabulky, které sice nebyly pořízeny bezprostředně při původním výzkumu, mohou však být zadány dodatečně z archivovaných děrných štítků, magnetických pásek, mikrofilmů* apod. Zde má analytik nejširší prostor pro zaměření své práce, je limitován pouze množstvím a kvalitou šetřených znaků, které může podle potřeby navzájem korelovat. Bohužel tohoto třetího stupně nebylo dosud dosaženo, protože se zmíněný materiál nearchivuje a navíc často chybí i prostředky pro další výpočty. V budoucnosti je však třeba s takovými eventualitami počítat.

Problém aproximativity a reprezentativnosti

Při konfrontacích údajů z řady odlišně metodicky koncipovaných výzkumů dochází přirozeně k metodickým a technickým potížím. Sekundární analýza si sice může vypomoci obsahovou analýzou, ale to při vyšších stupních sekundární analýzy nestačí, a tak je nutné vypracovávat specifické metody a techniky. Předně se to týká problému *aproximativnosti*.

Je známo, že v sociálních vědách nemohou mít závěry a zjištěné zákonitosti exaktní ráz v takové míře jako ve vědách přírodních. Jde však o to, co nejvíce se takové exaktnosti přiblížit. U sekundárních analýz — vzhledem k rozmanitosti podkladů — je to ovšem těžší než u prvotních výzkumů, které byly od počátku projektovány víceméně s jasným cílem, jemuž byly podřízeny všechny postupy. Proto lze očekávat, že míra aproximativnosti a tím i stochastičnosti podílu pravděpodobných hypotetických závěrů bude u sekundárních analýz vyšší než u analýz prvotních. To by však nemělo odrazovat od zpracování sekundárních analýz, protože v sociálních vědách má každé zobecnění aproximativní charakter. Je lépe obecnou situaci charakterizovat alespoň částečně, přibližně, než se toho vůbec zříci.

Další metodicko-technickou obtíž sekundární analýzy představuje problém *reprezentativnosti*. Sekundární analýza, i když musí brát kritický ohled na případné výjimky, spoléhá na to, že prvotní výzkumy byly provedeny většinou na souborech dostatečně reprezentativních. Ideálně by měla mít právě tak možnost reprezentativně vybírat svůj „metasoubor“, „soubor souborů“, tj. vzorky průmyslových a jiných pracovních organizací. To přirozeně nemá možnost činit předem. Dodatečná volba nemůže být nikdy zcela dokonalá. Je proto zřejmé, že výběr souborů nemůže být tak reprezentativní, jako by tomu bylo v případě, kdyby šlo o předem projektovaný souborný výzkum. Sekundární analýzy mají však nezdídká teprve připravovat předpoklady takového souborného výzkumu. A k tomu může i neúplný vzorek poskytnout dostatečně spo-

lehlivou předběžnou orientaci. Cíle sekundární analýzy jsou však vyšší, a proto má usilovat o maximálně možnou reprezentativnost souborů.

Zásadně platí, že čím větší počet analyzovaných výzkumů, tím větší je možnost eliminovat výzkumy, které jsou z hlediska reprezentativnosti nadbytečné, a tím dokonalejší může tato dodatečná volba být. Aby se to mohlo brát v úvahu, je zapotřebí mít k dispozici stovky výzkumů. Jinak je třeba (s příslušnými výhradami) se snažit využít všech. I když totiž máme pro některé faktory a okruhy, například týkající se řízení a organizace práce, mezilidských vztahů, kvalifikace a výdělku, k dispozici více než sto relevantních výzkumů, přesto se stále ještě v zájmu reprezentativnosti nevyskytla možnost některé „nadbytečné“ výzkumy vyloučit. U reprezentativních výzkumů celých závodů, podniků nebo oborů to vlastně ani nepřipadá v úvahu, protože by se tím ztížily možnosti třídění souborů podle odvětví, podle doby výzkumu, podle teritoriální dislokace a dalších kritérií, nemluvě o třídění podle kombinovaných kritérií. Místo toho bude nutné pokrýt obory méně zastoupené — jako v současné době například oblast chemie, zemědělství a lesnictví.

V souvislosti s reprezentativností vyvstává i problém *odvětvového členění souborů*. Metasoubor několika stovek výzkumů, které máme k dispozici, tvoří strukturovaný celek, jehož podkladové soubory jsou stabilně členěny podle odvětvového principu do těchto kategorií:

hornictví (HO)
hutnictví (HU)
těžké strojírenství (TS)
všeobecné strojírenství (VS)
elektrotechnika a elektronika (EL)
strojírenství — smíšené soubory (S)
energetika (EN)
chemický průmysl (CH)
průmysl stavebních hmot (SH)
stavebnictví (ST)
textilní průmysl (TE)
ostatní spotřební průmysl (SP)
potravinářský průmysl (PO)
doprava (DO)
zemědělství (ZE)
obchodní podniky (OB)
ústavy odborné, vědecké, projekční aj. (US)
meziodvětvové soubory (MO)
teritoriální vzorky obyvatelstva (TV)

Při tomto členění se vychází především z výrobní a pracovní náplně a s nimi spojeného charakteru práce, nikoli z resortního uspořádání, které se čas od času mění. Určité rozdíly mezi velikostí odvětví jsou alespoň zhruba respektovány tím, že strojírenství jakožto zdaleka největší odvětví je představováno čtyřmi kategoriemi, spotřební průmysl dvěma a stavebnictví rovněž dvěma.

Reprezentativnost souhrnných údajů sekundární analýzy je také posilována tím, že se nepočítává jen jednostupňová sumarizace souborů, ale současně i dvoustupňová:

1. Sumarizace údajů o souborech do údajů o odvětvích.
2. Sumarizace údajů o odvětvích do údajů celospolečenských.

Potřeba sumárních propočtů pro odvětví plyne z toho, že odvětví nejsou mezi podkladovými soubory zastoupena rovnoměrně. Například pro sekundární ana-

lýzu satisfakčního pořadí faktorů práce byly k dispozici údaje ze 16 energetických, ale pouze z 5 chemických souborů. Sumarizace podle odvětvového kritéria překonává tuto nerovnoměrnost tím, že bere každé odvětví jako rovnocennou jednotku.

Z hlediska odvětvového členění vzniká problém s podniky, závody a provozy, které bezprostředně navazují na potřeby určitého odvětví, přičemž charakter jejich práce je zčásti nebo i zcela odlišný. Například to jsou strojírny u nestrojírenských odvětví — energetiky, dopravy, zemědělství aj. Charakterem práce jsou bližší strojírenství než vlastnímu resortu. V každém případě jsou to *mezni soubory*. Bude je proto třeba zařazovat podle charakteru a určení sekundární analýzy. Půjde-li například o charakter práce, patří tyto strojírny do strojírenství, půjde-li například o vrcholové řízení, patří k odvětví svého resortu.

Hlavní statistické techniky sekundární analýzy

Další metodickou obtíž sekundární analýzy představuje problém *statistické srovnatelnosti*. Autoři projektů a výzkumných zpráv totiž používají různých stupnic pro tytéž znaky i různých statistických indikátorů; také sémantické formulace ve výzkumných technikách, zvláště v dotaznících se odlišují. Je proto nutno předem vyjasnit, jakým způsobem a kdy je přesto možné výsledky shrnovat a porovnávat, a kdy to možné není.

Jak však vůbec pracovat se statistickými údaji v prvotních podkladech?

Především by sekundární analytici měli dbát na to, aby až na výjimky nebyly v jejich pracích žádné tabulky, které by byly prostě převzaty z analyzovaných zpráv. Evidentní to je u svodných tabulek, které konfrontují výsledky většího počtu výzkumů. Ale i většina tabulek týkajících se jen jednoho výzkumu musí být v zájmu lepší přehlednosti a srovnatelnosti upravována (ať již jde např. o pořadí položek, propočet procent, zpřesnění kategorizace položek, adjustaci podílu respondentů, kteří neodpověděli ap.).

Nejprve k práci se statistickými údaji z jednoho výzkumu: máme-li k dispozici prvotní údaje ze strojně početní stanice, můžeme s nimi pochopitelně provádět všechny operace jako autoři původních výzkumných zpráv. Máme-li jen výzkumné zprávy, jsou možné různé úpravy: například tabulky s absolutními údaji pro skupiny lze přepočítávat v zájmu srovnatelnosti na procenta; můžeme propočítávat indexy, intervaly, korelační koeficienty apod., které třeba ani autoři původních zpráv neznali nebo je pro cíl své práce nepotřebovali.

Sekundární analýza se však nemůže spokojit jen se sebelépe upravenými tabulkami z jednotlivých výzkumů. Musí si vypracovat vlastní techniky převádění statistických údajů z různých výzkumů do společenských tabulek. Poměrně jednoduché je zpracovávat výsledky třídění prvního stupně z různých výzkumů, protože pracujeme převážně s procenty a indexy, které jsou navzájem lehce srovnatelné. Tam, kde je srovnatelnost zřejmá nebo dosahuje na základě analýzy přípustnou míru, sestavujeme *svodné statistické tabulky* z výsledků různých výzkumů přímo s příslušnými indikátory — procenty, průměrovanými váženými indexy atd. Tím, že tato tabulka konfrontuje údaje prvního stupně z různých souborů, stává se už sama tabulkou třídění druhého stupně, přičemž jedním tříděným znakem je příslušný postoj nebo vztah (např. skupinová soudržnost, flukuační tendence, spokojenost s výdělkem apod.) a druhým soubor, resp. odvětvové seskupení souborů. Je-li počet analyzovaných souborů vyšší, nedoporučuje se v zájmu přehlednosti vyjadřovat odvětvové průměry hned ve svodné tabulce základních souborů. Pak je lépe uvést zvláštní *meziodvětvov-*

vou svodnou tabulku, v níž se uvedou průměry odvětví a průměr „souboru souborů“ odvětví, jehož závěry mají při dostatečné reprezentativnosti celospolečenskou platnost. Pochopitelně i v této meziodvětvové tabulce můžeme provádět příslušné statistické operace, jako výpočet indexů, korelačních koeficientů apod., abychom například zjistili úroveň shody či rozdílu mezi jednotlivými odvětvími ve zkoumané problematice.

Svodné statistické tabulky konfrontují a shrnují více či méně srovnatelné údaje z většího počtu výzkumů. Jejich interpretace se snaží na jedné straně vystihnout společné rysy — ať v rámci odvětví nebo mezi nimi — předpokládající jako silně pravděpodobné, že čím větší počet základních souborů obsahuje určitý rys, tím obecnější a zákonitější má platnost a lze s ním spolehlivě kalkulovat i při modelování odvětvového, či dokonce celospolečenského dosahu a při formulování obecnějších trendů. Na druhé straně se tím vytváří možnost interpretovat i výraznější rozdíly například mezi podniky či odvětvími z hlediska jejich specifických podmínek a v nich působících příčin. A i to pomáhá odhalovat zákonité souvislosti.

Jak pracovat s podklady *druhého stupně třídění*? Především si je třeba uvědomit, že zavedením znaku soubor, odvětví ap. pracujeme vlastně na úrovni třídění třetího stupně. Elementárním případem zpracování třídění druhého stupně je prostá konfrontace analogických tabulek z různých výzkumů. Taková konfrontace by v podstatě znamenala uvést v textu studie všechny tabulky jednotlivých výzkumů, korelujících znak *a* se znakem *b*. a pak se snažit je v textu komparovat a souborně interpretovat. To ovšem lze učinit, máme-li dvě až tři tabulky. Při větším počtu se ztrácí přehlednost, počet tabulek přesahuje rozumnou míru a interpretace je obtížná, ne-li nemožná.

Proto je třeba uvádět i údaje třídění druhého stupně do svodných tabulek, v nichž bude zastoupen větší počet souborů. Tabulky však nemohou být třírozměrné, nemají-li ztratit přehlednost. Proto je třeba vybrat z podkladových tabulek třídění druhého stupně do svodné statistické tabulky z celkového kontinua, tj. z procenta zastoupení alternativ celé škály, *jen jeden údaj*, a to buď údaj o položce, která nás nejvíce zajímá (např. $\%$ potencionálních fluktuantů nebo $\%$ nespokojených se vztahy spolupracovníků), nebo nějaký syntetický údaj — například index, korelační koeficient či jiný údaj v matematické formě, což je samozřejmě podmíněno obsahem analyzovaných materiálů. Máme-li z určitého počtu výzkumů korelační koeficienty, vyznačující souvislosti téhož znaku s řadou dalších znaků v těchto výzkumech shodně sledovaných, můžeme vytvořit *svodnou korelační tabulku*. Tato tabulka připomíná korelační matice, které se zpracovávají jen u jednotlivých výzkumů. Při shrnování výsledků z většího počtu výzkumů, nechceme-li ztratit přehlednost, můžeme uvádět jen korelace jednoho znaku se všemi ostatními. Je nutné upozornit, že korelace — zejména když jsou vyvozeny z různých souborů — nemůžeme průměrovat. Můžeme však zobecnit charakteristiku převládajících směrů souvislosti a jejich intenzitu. Je ovšem výjimečné, podaří-li se nám vytvořit svodnou korelační tabulku z většího počtu výzkumů. I jednotlivé roztržité údaje o korelacích je však třeba excerpovat a interpretovat. V případě používání různých druhů korelačních koeficientů (např. Spearmanova, Kendallova, Čuprovova aj.), které jsou navzájem těžko srovnatelné, si vypomůžeme sestavením *svodné tabulky pořadových čísel* anebo srovnáváme alespoň pořadí příslušných faktorů. Pořadí samozřejmě více simplifikuje, ale zato umožňuje širší srovnatelnost. Svodné tabulky pořadových čísel lze pochopitelně využít také při syntéze údajů třídění prvního stupně. V obou případech pak pro výpočty vzájemných souvislostí můžeme využít výpočtu Spearmanova koeficientu shody pořadí (při srovnávání

dvou řad pořadových čísel) nebo Kendallova koeficientu konkordance (při srovnávání více pořadí než dvou).

Syntéza a systémovost

Typ sekundární sociologické analýzy, který srovnává výsledky většího počtu výzkumů, představuje ve srovnání se zpracováním jediného výzkumu analýzu vyššího stupně. Pro ni proto běžný termín „sekundární analýza“ není tak zcela přiléhavý, protože její postup představuje jak stránku analytickou, tak syntetizující. Lze tedy o sekundární analýze stejným právem hovořit jako o *sekundární syntéze*. Jejím hlavním rysem je pak dialektická jednota analytických a syntetických postupů. Je-li provedena promyšleně a s teoretickou erudicí, pak je to rozhodně spíše syntéza než kumulace výsledných závěrů sociologických výzkumů, jak bývá nazývána někdy zejména v amerických studiích.

Syntetizující ráz by měl být pro sekundární analýzu vyššího typu dokonce příznačnější než pro primární analýzu příslušných výzkumů. To ovšem platí zásadně. V jednotlivých případech to může být realizováno jen tehdy, je-li dostatek času a prostředků k zajištění této náročné práce. Dovést sekundární analýzu až na úroveň syntetických závěrů předpokládá, aby celková problematika, kterou se zabývá, byla řešena pomocí *teorie systémů*.

Také konkrétní práce na sekundárních analýzách prokázala, že *sekundární analýza znamená vědecký přínos pouze v případě, je-li současně sekundární syntézou, pokud možná zpracovanou systémovými metodami*.

Bylo by ideální, kdyby všechny analyzované výzkumy vycházely z téže nebo příbuzné koncepce a k jejímu ověřování a rozvíjení cílevědomě zaměřovaly své empiricky heuristické úsilí. Tak tomu však není a sotva kdy něco takového můžeme očekávat. Méně proto, že různí autoři pojímají koncept sociálního klimatu, mezilidských vztahů, sociálního řízení atd. různě. Více však proto, že celkové teoretické pojetí těchto jevů a vztahů je ve značné části výzkumů pouhou vstupní ozdobou závěrečné zprávy, která jinak nezávisle na něm podává fakty a souvislosti vybrané spíše z hlediska bezprostřední aktuální potřeby organizací, které výzkum zadaly. Výrazným rysem této části výzkumů je tedy jejich nesystémovost.

Chceme-li k empirickému materiálu i těchto výzkumů přistoupit systémově, tj. pojmout jej do systému vazeb, který ve společenské realitě existuje, avšak ve výzkumných zprávách a dokumentaci se explicitně neobjevuje, nebo objevuje jen dílčím způsobem, znamená to systematickou mravenčí práci na mnohdy útržkovitých údajích. Žádným z nich však, byť se na první pohled zdál sebe-detaillnějším a málo významným, nelze pohrdat. Na základě dosavadních zkušeností nemůžeme proto souhlasit s názory, které vidí jen dvě krajní možnosti: buď všechno dokonale, nebo nic. Při dnešním stavu znalostí dané problematiky je zapotřebí mnohonásobných kritických konfrontací, aby se nám jednotlivé útržky faktů postupně spojovaly do mozaiky systémových vazeb.

V podkladových výzkumech bývají zjišťovány i „jedinečné“ údaje, které není v jiných výzkumech s čím srovnat. I těchto údajů je třeba využít, ale s důrazem na to, aby byly organicky vřazovány do širších celků analyzované problematiky a z tohoto hlediska ohodnocena jejich významnost a založena jejich interpretace. Tím se předejde nebezpečí, že příslušná partie vyzní jako pouhá kompilace podkladových výzkumů.

Z hlediska výše uvedených problémů je proto pro sekundární analýzu důležité, aby si alespoň pro počátek nekladla všeobecné cíle, aby byla tematicky co možná vyhraněná. Například i téma „sociální mobilita“ je pro sekundární analýzu značně široké. Nejlépe je nejprve analyzovat jednotlivé mobilitní fak-

tory (výdělek, postup, pracovní seberealizaci, zvyšování kvalifikace aj.) a teprve v další etapě návazně syntetizovat výsledky celé řady sekundárních analýz tohoto druhu. I analýzy jednotlivých významnějších a v podkladových výzkumech frekventovanějších faktorů jsou schůdnější tehdy, jsou-li rozfázovány do tří základních etap:

1. *etapy orientační*, v níž se vyznačí hlavní problémy řešené podkladovými výzkumy a provede předběžný rozbor klíčových znaků — údajů podle třídění prvního stupně;

2. *etapy hloubkové*, při níž se provede analýza všech základních souvislostí a vývojových tendencí příslušných faktorů a vztahů; orientační etapa může určit i členění hloubkové etapy do jednotlivých úloh podle aspektů daného problému, jeho souvislostí, demografické a profesiografické podmíněnosti apod.;

3. *etapy souhrnných závěrů a sociotechnických doporučení*.

K formulaci makrostrukturních závěrů a standardů

Dosavadní sekundární analýzy plně ověřily, že na základě mezostrukturních vztahů různých podnikových, organizačních, teritoriálních a dalších jednotek lze vyvozovat závěry makrostrukturního dosahu.

Zároveň se však ukázalo, že mnohem obtížnější je tímto způsobem vyvozovat závěry mezo- a nakonec i makrostrukturní dosahu na základě mikrostrukturních vztahů malých sociálních skupin, zkoumaných sociometrickou a někdy i experimentální procedurou. Jednak je relativně málo podkladů a jednak i zpracování toho mála se ukázalo nesmírně pracnou, a tedy i časově náročnou záležitostí. Sekundární analýza umožňuje formulovat určité závěry o *celospolečenských typech, standardech a normách*. Systematicky to bylo provedeno například při sekundární analýze soužití pracovníků na závodech, a to ve formě tzv. *standardních rozmezí*. Srovnání nových výsledků podnikových výzkumů s těmito standardy dává možnost posoudit, zda jsou tyto výsledky nadprůměrné, podprůměrné nebo odpovídající společenskému, resp. odvětvovému standardu.

Práce se standardy, vyvozenými na základě sekundární analýzy, má však i svá úskalí. Je nutné pracovat nejen s celospolečenskými standardy, ale vzít v úvahu i *odvětvové ukazatele*, nekonfrontovat například přímo podnikové ukazatele s celospolečenskými, ale s odvětvovými, protože specifika jednotlivých odvětví je odlišná. Analogicky je nutné pracovat se standardy při teritoriálních výzkumech.

Existuje i úskalí spočívající v *ambivalentnosti* některých údajů. V řadě případů — vzhledem k ambivalentním projevům — maximum nemusí být optimum. Například u ukazatele „postavení nadřazeného mezi vyšším vedením a podřízenou skupinou“ jde o nalezení úměrného středního postavení, a nikoli o sblížení se skupinou na úkor vztahů s vyšším vedením. U ukazatelů konfliktnosti jde o nalezení míry funkčně působících konfliktů, nikoli o dosažení iluzorní bezkonfliktnosti. Podobně je tomu u ukazatelů spokojenosti. Optimální spokojeností nemusí vždy být maximální spokojenost, která by vysoce překračovala celospolečenský a odvětvový standard. Taková spokojenost totiž nemusí signalizovat vysoce příznivou úroveň daného vztahu nebo faktoru, ale třeba společensky a hospodářsky neodpovídající postup (např. spokojenost s nedostatečně autoritativním řízením) nebo neoprávněné zvýhodnění (např. spokojenost s přehnaně vysokými výdělky) anebo na druhé straně nedostatečnou hodnotovou náročnost a kritičnost pracovníků.

Dané optimum představuje na jedné straně *optimum ekonomické efektivnosti a spokojenosti* a na druhé straně *optimum spokojenosti a kritičnosti*.

V každém případě má proto sekundární analýza všude, kde to je možné, konfrontovat satisfakční a jiné postojové hodnoty s údaji o objektivním stavu příslušného faktoru (např. výdělku, fyzikálních hodnot pracovního prostředí, rekreace, stravování ap.) a také postoje k různým faktorům navzájem.

Úkolem sekundární analýzy by se proto v budoucnosti mělo stát řešení problému, za jakou mezi spokojenosti, resp. nespokojenosti s určitým faktorem práce a pracovního prostředí se už objevuje zesílení flukтуаčních tendencí nebo i přímo flukтуаčního chování. Cílem by mělo být nalezení kritické hranice a určení rozmezí, v němž má například podnik prostor pro manévrování. Výsledek by mohl sloužit jako jeden z podkladů pro vyvozování zmíněných optimálních úrovní. Zároveň tím naznačujeme úskalí, na něž je třeba brát zřetel v interpretačních částech sekundárních analýz. Měl by o nich vědět i zadavatel a uživatel sekundárních analýz, aby získané informace nebagatelizoval a byl si vědom, kdy a jak mohou samy o sobě pravdivé, ale do nesprávných souvislostí postavené údaje, svádět k mylné orientaci.

Dynamika a prognostické využití sekundárních analýz

Funkčnost sekundárních analýz při dosavadním stavu základního výzkumu v oblasti sociologie práce a průmyslu nabývá na palčivosti zvláště z hlediska prognostického zaměření zadávaných úkolů. Prognostické práce vyžadují mnoho kombinovaných výzkumů základního charakteru. Sekundární analýzy je mohou zastoupit v této jejich funkci jen částečně, mohou jim však vždy významně přispívat a problémově je orientovat. Proto stále zřejměji vyvstává *potřeba prognostického využití sekundárních analýz*. Má-li jich být využito účinně, znamená to:

1. vystříhat se mlhavých zadání, která hrozí tím, že se sekundární analýza rozplyne v bezbřehosti;
2. jako předmět sekundární analýzy jasně formulovat ty faktory, jejichž prognostický dosah je zatím nejasný;
3. a zejména pak klíčové prognostické faktory.

Některé sekundárně analytické sondy s prognostickým zaměřením naznačily, že jedním z těchto klíčových faktorů je vzdělání, resp. kvalifikace vůbec. Prognosticky významných ukazatelů je ovšem více. Jedná se o všechny ukazatele zaměřené do budoucna jak z hlediska individuálního (představy o životních cílech a aspiracích), tak i z hlediska pracovní organizace (názory na její perspektivy, poměr k inovacím, stabilizační a flukтуаční tendence ap.). Dále jde o ukazatele relativně dlouhodobého dosahu (např. hodnotové orientace, životního způsobu apod.). Na základě série sekundárních analýz by bylo možné provést propočet *prognostických koeficientů* většího počtu ukazatelů uvedených typů. Prognostické koeficienty, stejně jako standardy, by bylo nutné periodicky obnovovat, aby byly neustále aktuální.

Na to přímo navazuje problém *vývojového pojetí sekundárních analýz*. Nejen z prognostického, ale i z plánovacího hlediska je důležité, aby sekundární analýzy zpracovávaly vývojové řady zkoumaných vztahů a postojů. Zatím se však dosahuje určité míry reprezentativnosti z hlediska odvětvového, ne však vývojového. Ideální by proto bylo, kdyby se s časovým odstupem opakovaly výzkumy stejného typu se stejnými soubory respondentů. Zatím je možné volit pouze „mozaikový přístup“, využívající ojedinělých panelových výzkumů, tzn. opakovaných v různých časových obdobích, a dále sestavovat do časové řady srovnatelné údaje z různých souborů, avšak s analogickými charakteristikami.

Závěr

Velké množství sociálních výzkumů realizovaných v posledních dvaceti letech, zejména pak v sedmdesátých letech, zvyšující se náklady na sociální výzkumy, zužující se základna poradenských sociálně vědních pracovišť, zvyšující se nároky na programování a plánování kádrového, personálního a sociálního rozvoje, důraz souboru opatření na subjektivní aspekty řízení a řada dalších faktorů zvyšují důraz na sekundárně analytické zpracování dosavadních relevantních sociálně vědních výzkumů.

Studie naznačuje základní metodické postupy a problémy při sekundárně analytických pracích. Má sloužit nejen jako návod pro zpracování sekundárních analýz, ale také jako podnět pro sjednocení metodických postupů a systematické archivování prvotních materiálů, aby v budoucnosti mohlo být přistoupeno k terciárnímu zpracování sekundárních analýz s vyšším stupněm celospolečenské užitečnosti i s vyšším stupněm standardizace a typologizace.

Přehled vybraných sekundárních analýz sociologických výzkumů z oblasti sociologie práce, průmyslu a podniku

1. *Sekundární analýza příčin fluktuace dělnických profesí v ČSSR na základě monografických sociologických výzkumů.* Praha, FMPSV 1970.
2. *Výzkumy nehmotných pracovních podmínek v Československu.* Bratislava, ČSVÚP 1971.
3. *Sociální mobilita ve světle dosavadních sociologických výzkumů v čs. průmyslu.* Bratislava, ČSVÚP 1971.
4. *Sekundární analýza směnnosti.* Praha, FMPSV 1971.
5. *Príspevky ke stabilizační a sociální politice v energetice.* Praha, ČEZ 1971–1972.
6. *Sekundární analýza otázek pracovních postojů.* Pardubice, VÚTECHP 1972.
7. *Problémy fluktuace v čs. sociologických výzkumech.* Bratislava, ČSVÚP 1972.
8. *Sekundární analýza soužití pracovníků v závodech (3 svazky).* Bratislava, ČSVÚP 1973–1974.
9. *Sekundární analýza soužití pracovníků v závodech (9 svazků).* Bratislava, ČSVÚP 1972–1974.
10. *Anatomie sociálního systému řízení socialistických hospodářských organizací (2 svazky).* Praha, Institut ČSKVŘ 1974.
11. *Fungování sociálního systému řízení socialistických hospodářských organizací (3 svazky).* Praha, Institut ČSKVŘ 1974–1975.
12. *Sekundární analýza výzkumů sociálního systému řízení podniků a VHJ.* Praha, VUSTE 1975.
13. *Vývojová komparace výsledků dvou výzkumů v závodě stavebních hmot.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1975.
14. *Sekundární analýza podnikové péče o pracovníky projektových organizací.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1974–1975.
15. *Zeny ve službách.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1976.
16. *Tvořivost v pracovních inovačních aktivitách.* Praha, VUSTE 1976.
17. *Sociologické a sociálně psychologické problémy inovací.* Praha, VUSTE 1976.
18. *Výzkum a ověřování metodologie prognóz, koncepcí a strategického rozhodování socialistických hospodářských organizací (2 svazky).* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1976–1977.
19. *Sekundární analýza průzkumů průmyslových organizací okresu Trutnov.* Trutnov, ONV Trutnov 1976–1977.
20. *Souvislosti mezi ukazateli pracovních organizačních podmínek podnikové výzkumné a vývojové základny.* Praha, UTRIN 1977.
21. *Některé sociální a sociálně psychologické aspekty inovačních procesů.* Praha, VUSTE 1977–1978.
22. *Společenské aspekty racionalizace. (Sekundární analýza sociologických a racionalizačních studií.)* Bratislava, ČSVÚP 1978.
23. *Postoje pracujících k faktorům sociálního řízení.* Praha, VUSTE 1978.
24. *Sekundární analýza hodnotových orientací.* Praha, 1978 — dosud, archiv autora.
25. *Sekundární analýza satisfakčních postojů.* Praha 1978 — dosud, archiv autora.
26. *Sekundární analýza problémů řízení jakosti.* Praha, UTRIN 1979.
27. *Činnosti řídicích pracovníků.* Praha, Ústav vzdělávání pracovníků ve stavebnictví 1979.
28. *Sociálně psychologické aspekty řízení jakosti.* Praha, UTRIN 1979.

29. *Odras problematiky dětí v průmyslové sociologii.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1979.
30. *Přínos THP ke kolektivnímu soužití osazenstev závodů.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1979.
31. *Konfrontace údajů z výzkumu údržbářů s výsledky sekundárních analýz jiných profesí.* Bratislava, ČSVÚPSV 1979.
32. *Postoje k fluktuaci ve stavebnictví srovnatelné s údaji z jiných odvětví.* Praha, Ústav racionalizace ve stavebnictví 1980.
33. *Zjišťování úzkých míst pracovních sociálního prostředí.* Praha, archiv autora 1980.
34. *Vývojová komparace výsledků dvou výzkumů v elektrotechnickém podniku.* Bratislava, ČSVÚPSV 1980.
35. *Orientace na dlouhodobý výzkum a její stimulace.* Praha, VUSTE 1980.
36. *Péče o pracující celkově a hodnotové orientace. (Metodický materiál k přípravě komplexních sociálních analýz.)* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1980.
37. *Mobilita a fluktuace. (Metodický materiál k přípravě sociálních analýz.)* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1980.
38. *Sekundární analýza výzkumů sociálního systému řízení podle metodiky SEPIMO.* Praha, VUSTE 1981.
39. *Zájem o získávání kvalifikačních předpokladů pro práci v nových závodech.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1981.
40. – 43. *Sekundární analýzy výzkumu chování a vědomí pracovníků ve vztahu k sociálnímu rozvoji odvětví*
 – *energetiky.* Bratislava, ČSVÚPSV 1981.
 – *hutnického, strojírenského a elektrotechnického průmyslu.* Bratislava, ČSVÚPSV 1981.
 – *potravinářského průmyslu.* Bratislava, ČSVÚPSV 1981.
 – *obchodu, dopravy a ostatních služeb.* Bratislava, ČSVÚPSV 1981.
44. *Důsledky vědeckotechnického rozvoje pro kvalifikační strukturu pracovníků (6 svazků).* Bratislava, ČSVÚPSV 1981–1982.
45. *Motivace postojů k pracovnímu výkonu. (Rozbor korelačních vztahů.)* Praha, ÚFS ČSAV 1981–1982.
46. *Sociální souvislosti technického rozvoje v hutnictví železa. (Sekundární analýza případových studií.)* Praha, TEVÚH 1982.
47. *Sekundární analýza pohybu a přerozdělování pracovních sil. (Motivace fluktuálních pohybů.)* Bratislava, ČSVÚPSV 1982.
48. *Výkon pracovních profesních rolí řídících pracovníků zvláště ve strojírenství.* Praha, VUSTE 1982.
49. *Porovnání postojů k sociální péči o pracovníky podniků v hutích a jiných odvětvích.* Dobrá, VÚHŽ – pracoviště Ostrava 1982.
50. *Porovnání mezilidských vztahů v podnicích hutních a jiných odvětvích.* Dobrá, VÚHŽ – pracoviště Ostrava 1983.
51. *Přínosy výzkumů nevýrobních organizací k problematice řízení.* Brno, Právnická fakulta UJEP 1983.
52. *Sekundární analýza sociologických výzkumů ve vodním hospodářství.* Praha, VÚV 1983.

V přehledu jsou uvedeny pouze sekundární analýzy z oboru sociologie práce, průmyslu a podniku. Kromě toho byly vypracovány sekundární analýzy z oboru mládeže, tělovýchovy, zdravotnictví a zdraví, bydlení, migrace, rozvoje člověka, volného času a dalších.

Výběr některých článků a publikací čerpajících ze sekundárně analytických studií:

1. Paducha, P. a kol.: *Sociálny systém a riadenie podniku.* Bratislava, Práca 1977.
2. Paducha, P. a kol.: *Psychologické a sociologické aspekty inovační aktivity.* Praha, Knihovna VUSTE, svazek 145, 1978.
3. Paducha, P.: *Tvořivost v pracovních inovační aktivitě.* Syntéza 1978, č. 1, s. 18.
4. Paducha, P. – Rašek, A.: *Mezilidské vztahy v kolektivech řídících pracovníků.* Syntéza 1977, č. 3, s. 103.
5. Rašek, A.: *Sociální klima v socialistických organizacích.* Syntéza 1979, č. 6, s. 412.
6. Rašek, A.: *Analýza postojů a účasti pracovníků na řízení personální struktury strojírenského podniku.* Syntéza 1980, č. 3, s. 166.
7. Rašek, A.: *Modely racionalizačních a sociotechnických programů.* Organizace a řízení, ročn. IX, č. 5, s. 65.
8. Rašek, A.: *Participativní postupy při překonávání bariér inovací.* Organizace a řízení, ročn. XII, č. 2, s. 17.
9. Rašek, A.: *Využíváme dělnickou kvalifikaci?* Rudé právo 1984, 18. 6., s. 5.